

ПРОБЛЕМА ІСТИННОСТІ УМОВНИХ КОНТРАФАКТИЧНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В КОНТЕКСТІ МОДАЛЬНОГО РЕАЛІЗМУ ТА СЕМАНТИКИ “МОЖЛИВИХ СВІТІВ”

У статті розглядаються деякі аспекти проблеми можливих світів у контексті модального реалізму Д. Льюїса. Стверджується, що одним з важливих контекстів розгляду цієї проблеми є проблема істинності контрфактичних висловлювань.

Ключові слова: модальний реалізм, можливі світи, контрфактуали, істина.

Постановка проблеми. Концепція “можливих світів”, яка сягає аналітики Г. Ляйбніца, і на думку якого Бог обрав цей світ у якості актуального і найкращого, затверджуючи тим самим можливість існування інших, “можливих світів”, які натомість не були ним зреалізовані, особливої ваги і значущості набула в контексті аналітичної філософії, зокрема, у площині аналітики природи необхідної та випадкової істини¹, mind-body problem, умов істинності контрфактичних висловлювань тощо. Назагал, концепт “можливого світу”² функціонує у досить багатьох контекстах:

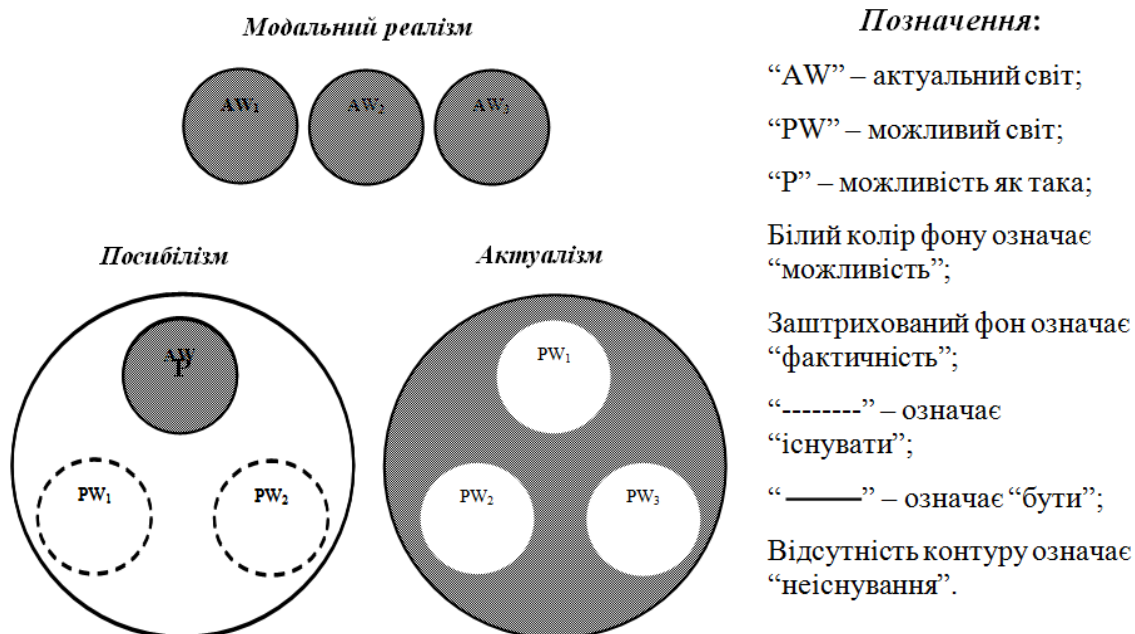
- в контексті філософського дискурсу про актуальне і потенційне, необхідне, випадкове, можливе;
- в контексті проблематики аналітичної теології;
- в контексті теоретико-модельної семантики;
- в контексті розробки високорівневого комп’ютерного інтерфейсу;
- в контексті медіакультури, Fantasy, віртуальних net-traveling тощо.

Отже, концепт “можливий світ” та його аналітика віднайшов досить широкого застосування, а онто-епістемологічний статус *possibilia* заактуалізував численні дослідження в межах філософії модальностей, модальної онтології. Щодо онто-епістемологічного статусу *possibilia* в контексті аналітичної

¹ Ще Арістотель заактуалізував тезу про те, що поняття істинності досить часто є випадково наслідковим, а відтак, висловлювання “ $3+5=8$ ” та “Арістотель народився у Стагірі” – абсолютно різні. Так, перше висловлювання є необхідно істинним в усіх “можливих світах”, воно незалежне від нашого актуального світу; друге ж висловлювання випадково (не необхідно) істинне в нашому актуальному світі, бо так могло скластися, що Арістотель міг би народитися не м. Стагіра. Висловлювання ж “Арістотель народився в Афінах” у нашому актуальному світі є хибним, однак в контексті ідеї “можливих світів”, в одному з них, це висловлювання могло б бути й істинним.

² Ймовірно, ідея Г. Ляйбніца про необхідний характер логічних та математичних істин в усіх “можливих світах”, незалежних від фактичності, є чи не найвідомішою інтуїцією в цьому контексті. Ми ж у нашій розвідці під “можливим світом” розуміємо множину висловлювань щодо фактичного опису онтологічно можливого світу та його застосунок до аналітики істинності умовних контрфактичних висловлювань.

традиції склалося щонайменше три точки зору: посибілізм, модальний реалізм та актуалізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуалісти, зокрема, Р. Адамс [10], засвідчують фіктивність існування можливостей і можливих об’єктів, неіснуючі сценарії або стани справ. На їх думку, все, що є, є існуючим або актуальним, немає речей, які б не існували актуально, фактично [9]. Відтак, актуалісти зацентровують існування лишень актуальних сутностей як підмножини класу можливостей. Якщо вже щось і існує, то таке існування ані досвідно залежне, ані суб’єктивно зреалізоване; інші ж сутності лише потенційно існують.

Посибілісти ж дотримуються тієї думки, що можливості і можливі об’єкти онтологічно можливі в “можливих світах”, але вони не існують (не актуальні) [16, с. 303], хоча деякі з них могли б й існувати у фізичному світі. Усе існуюче онтологічно урівноважене, *possibilia* існують у тому ж сенсі, що й актуальні об’єкти. А, отже, сфера можливого співпадає із сферою існуючого.

Представники модального реалізму (зокрема, Д. Льюїс) наголошують на реальному існуванні можливості і можливих об’єктів, але в інших світах. Нескінченна кількість “можливих світів” існує в дійсності, так само актуально, як і наш актуальний світ. Д. Льюїс переконаний, що необхідний характер істинної пропозиції визначається фактом істинності цієї пропозиції в усіх “можливих світах”. Такий критерій, як видається, уможливорює розрізнення умовних контрфактичних висловлювань у двох контекстах: в контексті їх істинності/хибності та в контексті існування/наявності ознаки, властивості.

На переконання Д. Льюїса³, реальним є існування декількох способів існування фактичного, окрім актуального, а, отже, якщо світ можливо помислити, то такий “можливий світ” є реальним [14, с. 84]. Назагал можна наголосити на таких основоположних принципах концепції “можливих світів”, запропонованих американським філософом-аналітиком Д. Льюїсом:

- “можливі світи” такі ж реальні, як і актуальний⁴ світ; вони відмінні один від одного лише змістовно, а не онтологічно, тобто за тим, що відбувається, а не за видом;
- “можливі світи” каузально⁵, часо-просторово⁶ відмежовані один від одного;
- “можливий світ” є мереологічною сукупністю елементів-складників, він містить усе, що в ньому може міститися і в цьому контексті є повним універсумом;
- оскільки логічне протиріччя обмежує вже існуюче, не можна говорити про неможливість “можливих світів”.

В цьому контексті слухним видається розгляд концепції Д. Льюїса у порівнянні із думкою А. Майнонга про необхідність існування предмету пізнання [4], що корелює із думкою американського філософа-аналітика про “якщо мислиме, то існує”⁷. Але в такому разі, як уважає Д. Льюїс, до мислимих, а відтак, і існуючих, автоматично слід віднести абстрактні сутності, для яких проблемним (радше, неможливим) видається виокремлення їх конкретних властивостей. Бо саме властивості, на переконання американського філософа, є фундаментальними у структурі фактичності, причому про ієрархію властивостей-відношень мова не йшла, бо усі вони набували однакового онтологічного статусу [15].

---

³ В цьому контексті ми можемо говорити про “принцип Льюїса”: $\forall p(\Diamond p \rightarrow \exists w(w \models p))$

⁴ “Актуальність” є індексним поняттям, що диференціює “можливий” і “актуальний” світи фактом нашої фактичності в останньому.

⁵ Жодне з явищ в одному з “можливих світів” не детермінує подієвість іншого “можливого світу”. Хоча з іншого боку, якщо розглядати стандартну семантику “можливих світів” С. Кріпке як реляційну структуру у порівнянні із двовимірною семантикою, можемо констатувати переосмислення статусу поняття досяжності/альтернативи. Відмінність, зокрема, в тому, що відтепер оцінка формули як чи-то можливої, чи-то необхідної стосується не усієї потенційної множини “можливих світів”, а того чи іншого конкретного “можливого світу” з урахуванням того, які інші “можливі світи” є досяжними з представленого. Очевидним є те, що той чи інший “можливий світ” детермінує не лише свою, а й структури досяжних з нього і через нього світів. Отже, один і той самий світ можна помислити амбівалентно: і як актуальний і як контрфактуальний.

⁶ Для різних частин різних “можливих світів” притаманні просторово-часові взаємини, але в межах одного світу. В той же час “можливі світи” є нередукованими, нерозкладними до нічого більш первинного світами.

⁷ Майнонгіанська “теорія предметності” так само побудована на уявленні про мислення, пізнання як предикацію предметності, фактичності.

Пізніше, під дією критики цієї концепції австралійським філософом-аналітиком Д. Армстронгом, Д. Льюїс вимушений був дещо пом'якшити висновки своєї “розширеної онтології”. Сутнісно критика австралійського філософа-аналітика стосувалася, зокрема, коекстенсивних властивостей. Так, на думку Д. Льюїса, дві коекстенсивні властивості актуального світу є випадковими, з приводу чого Д. Армстронг зауважує, що “можливі світи”, де речі мають якусь одну із цих двох властивостей і тільки одну, наприклад, властивість “народжених істот, що мають серце” і “народжених істот, що не мають серця” [1, с. 64]. Хоча в нашому актуальному світі ці дві коекстенсивні властивості (“усі народжені мають серце” і “усі, хто має серце, народжені”), послуговуючись логікою американського філософа, мають бути випадковими. А відтак, як зауважує Д. Армстронг: “властивості не коекстенсивні усім “можливим світам” [1, с. 65].

Критика Д. Армстронгом “розширеної онтології” Д. Льюїса заактуалізувала пошук останнім так званих “натуральних властивостей” дійсності, віднайдення яких покладалося філософом на універсалії, які, на відміну від просто властивостей:

- а) інакше втілювані у фактичність⁸;
- б) об'єктивують функціональність речей та детермінують їх каузальність, назагал структурують онтологію.

Поява внаслідок армстронгівської критики ієрархії властивостей, дозволила Д. Льюїсу висновувати обмеженість “можливих світів”. Такої думки свого часу дотримувався й І. Кант. Так, він зауважує, що на перший погляд видається, ніби можливе кількісно перевищує дійсне, поскільки аби мати дійсне, до можливого треба ще дечого додати. На переконання німецького філософа, йому не відоме таке додавання до можливого, бо те, що має бути, ще додане до можливого, було б неможливим [3, с. 226–227]. Цікаво те, що концепція “модального реалізму” не виключає існування “можливих світів”-копій (не абсолютних) нашої планети, принаймні, в контексті цієї системи таке висновування не сприймається як суперечливе⁹.

Модальний реалізм Д. Льюїса є наслідком його власної інтерпретації модальної логіки, яка полягає в актуалізації категорії можливого всім “можливим світам”. Аналізуючи умовні контрфактичні висловлювання, американський філософ стверджує, що всі способи існування речей могли б існувати крім того способу, яким вони актуально, фактично існують, тобто є “можливими світами”. А, отже, “можливі світи” реально існують, є часо-просторово і каузально ізольованими від нашого, актуального світу.

Така позиція потребує, як видається, деякого уточнення, аби не засвідчувати свій антимодальний характер, а тому й жадаємо називати її не

---

⁸ Універсалія в цьому контексті є ейдетичною по відношенню до властивості, поєднуючи позначувані універсалією об'єкти не просто у спільний клас, а наголошуючи на їх винятковій спільності в межах цієї універсалії

⁹ Щодо “двійників”, “копій” можна для порівняння заактуалізуватися на мисленневих експериментах іншого американського філософа-аналітика Г. Патнема, а саме: “Мізки в посудині” або “Двійник Землі”.

“модальним реалізмом”, а “модальним релятивізмом”, коли б категорії можливого, дійсного, випадкового та необхідного розглядалися б як відносні, реляційні.

Можемо припустити, що статус актуальності світу Д. Льюїса є індексним [13, с. 184–185], себто, залежним від лінгвістичних умов, а саме від того, яким чином заактуалізоване це питання: важливо те, в якому зі світів, “описів стану”¹⁰, постає питання щодо нього, інші ж світи, “описи стану” втрачають свою актуальність по відношенню до нього. Предикат “актуальний” є okazіональним за своїм характером, він також є необхідним для кожного з “можливих світів”, за умови належності висловлювань цьому “можливому світові”¹¹. Відтак, актуальність репрезентує таку властивість “можливого світу”, яку можемо приписувати йому безоглядно на його фактичність, що заактуалізовує, принаймні, не заперечує можливість існування чи-то водяників, чи-то русалок тощо.

Отже, достатнім для такої фактичності “можливого світу” є інкорпорування відповідного висловлювання в межі такого “можливого світу”. “Актуальність” світу є приписуваною йому властивістю висловлюванням із перспективи цього ж світу. Видається дещо проблемною така настанова Д. Льюїса, бо ж ми не в змозі висловлюватися про “можливі світи” з перспективи нашого, актуального світу, поскільки тоді світ, щодо якого ми висловлюємося з перспективи нашого світу, не є актуальним.

Крім того, заактуалізовується ще й епістемологічний скепсис щодо цього світу. У “можливих світах” існують лише можливості щодо актуального світу. Модальний реалізм заперечує взаємодію різних “можливих світів”. Жоден з них не більше, не менше реальний за той, у якому ми живемо.

Критика позиції Д. Льюїса стосується того факту, що модальний реалізм нівелює модальність як таку¹². Цілком ймовірно, що модальності актуального світу є лише відображеннями інших, “можливих світів”, а їх (модальностей) онтологічний статус як потенційних відображень – небуття. Зауважимо, що концепція “можливих світів” Д. Льюїса, як видається, першочергово покликана розв’язувати проблеми в царині логіки та семантики. Як

---

¹⁰ Ототожнення “можливого світу” із “описом стану” належить Р. Карнапу. “Опис стану” можна визначити як множину, яка в якості своїх елементів містить елементарні формули мови або ж їх заперечення. При цьому така множина має відповідати, якнайменше, двом принципам: несуперечливості, коли жодна з формул не складає множину разом зі своїм запереченням та повноти, коли для будь-якої елементарної формули істинним є те, що вона сама або її заперечення складає множину. Семантика Р. Карнапа в якості екстенціоналу мовних виразів уможлиблювала не тільки так звані “індивіди”, а й абстрактні сутності на кшталт чисел, властивостей, класів тощо. Звинувачений У. Куайном та Н. Гудменом у “платонізмі”, Р. Карнап формулює славнозвісну теорію “мовних каркасів”, у якій, між іншим, розрізнив зовнішні та внутрішні питання щодо того чи іншого мовного каркасу.

¹¹ Такий підхід прийнято називати “оказіональною теорією актуальності”.

¹² Як видається, парадокс антимодальності вирішується трансгресією від індетермінізму, в підставі виникнення можливостей, до суворого детермінізму: світи все ж таки вже існують!

повноцінна ж метафізика вона розглядатися не може. Як зазначає С. Кріпке, коли мова йде про “можливі світи”, то вони жодним чином не пов’язані з актуальним світом, бо дійсний світ – не один із “можливих світів”, він власне є актуальним світом.

Виходячи з вище висловленого, концепт “можливий світ” може розглядатися як:

- абстрактний об’єкт;
- мислимий ймовірний стан справ;
- уявлення про майбутній перебіг подій, про належний вчинок, знання, переконання тощо.

А відтак, концепт “можливий світ” застосовуваний у моделюванні реального процесу пізнання. Більше того, кожен з нас час від часу має враховувати декілька варіантів розвитку подій, моделювання яких відбувається у певному контрфактичному контексті. А, отже, як правило, такі уявлення про ймовірний стан справ, майбутній перебіг подій виражаються через умовні контрфактичні висловлювання.

Знання може бути виражене в тій чи іншій формі висловлювань: чи-то фактуальній¹³, як-то “Сила тяжіння на Місяці менша за силу тяжіння на Землі”, чи-то контрфактичній, як-то “Якби сила тяжіння на Місяці не була б меншою за силу тяжіння на Землі, то його поверхня б втримувала молекули деяких газів, що подекуди визначає температурний режим супутника”. Себто, контрфактичні висловлювання – це висловлювання, утворені в умовний спосіб. Формально контрфактичне висловлювання імпліцитно містить пропозицію щодо відмінної фактичності від ситуації, мислимої в умові (антецеденті) такого висловлювання¹⁴.

Не можна заперечувати вагомість значення контрфактуалів у науковому пізнанні, роль яких, зокрема, виражається і через процедуру висування та підтвердження гіпотез. Умовні контрфактичні висловлювання мають місце і при доведенні “*reductio ad absurdum*”, коли антецедент суперечить фактичності. Під час спростування, аби вказати на суперечливість тези (засвідчуючи тим самим її контрфактичний характер), ми виводимо з неї абсурдні наслідки. Відтак, можна сформулювати основоположні проблеми у контексті функціонування контрфактуалів:

- a) проблема детермінації “можливих світів” структурою контрфактуалів;
- b) проблема еквівалентності та тотожності антецедентів контрфактуалів;
- c) проблема істинності контрфактичних висловлювань¹⁵;

¹³ Побудовані у дійсний або ж у наказовий спосіб.

¹⁴ Це означає, що умовні контрфактичні висловлювання передбачають їх хибність, але виражених у наказовій формі.

¹⁵ Якщо щодо фактуальних висловлювань можуть бути застосовувані ті чи інші теорії істини інфляційної форми (на манер класичної теорії істини), то істинність контрфактуалів, як видається, не може бути визначена через такі інфляційного характеру

- d) проблема логічного слідування в структурі контрфактуалів;
- e) проблема розрізнення випадкових та номологічних висловлювань¹⁶.

Актуальність дослідження контрфактичних висловлювань та умов їх істинності визначив, зокрема, Н. Гудмен у своїй статті “Проблема умовних контрфактичних висловлювань” [12]. Серед іншого він, зокрема, зазначає, що аналіз умовних контрфактичних висловлювань аж ніяк не можна розглядати як невартісні розваги із граматиною. Ба, більше, можливість адекватного філософського аналізу феномену науки Н. Гудмен пов’язує саме із вибудовою засобів інтерпретування умовних контрфактичних висловлювань, що навзаємнн уможливить задовільну дефініцію поняття наукового закону, теорії підтвердження або ж диспозиційних термінів, значення потенційності [12, с. 113].

З іншого боку, аналітика контрфактуалів заaktuалізовує проблему “можливих світів”, концепцію модального реалізму, згідно з якою (як уже зазначалося) “можливі світи” заслуговують на рівний із дійсним (реальним) світом онтологічний статус. У цьому контексті зв’язок аналітики контрфактуалів із концепцією модального реалізму передбачає віднайдення умов та критеріїв істинності умовних контрфактичних висловлювань¹⁷, які оповідають про події, що ще не відбулися (не можуть відбутися) і для яких неможливо віднайти емпіричних відповідників, які б кореспондентували такі висловлювання із фактичністю. А відтак, критерії та умови істинності контрфактуалів здебільшого перебувають у площині їх логічного аналізу.

Отже, початково визначимось із специфікою контрфактуалів, а поготів – імплементуємо теорію умовних контрфактичних висловлювань до концепції “можливих світів” та розглянемо умови істинності контрфактичних висловлювань. Беззаперечно, що істиннісні значення контрфактуалів аж ніяк не можуть бути редуковані до істиннісних значень спостережуваних фактуальних висловлювань. Це пояснюється тим, що контрфактичні висловлювання часом демонструють відсутність зв’язку між подіями, описуваними цими висловлюваннями, що зумовлює також і неможливість їх (подій) пояснення. Так, для істинного фактуального висловлювання

“Будь-який матеріальний об’єкт схарактеризовує така його властивість, як протяжність” можемо побудувати істинний контрфактуал: *“Якби той чи інший об’єкт був би матеріальним, то йому була б властива така його характеристика, як протяжність”*.

Вочевидь, висловлювання такого характеру відображають не випадкові, а необхідні риси описуваних ними явищ, а відтак, можуть бути потрактовані

теорії. Натомість, істинність контрфактуалів визначається комплексом теорій дефляційного характеру, початківцями яких були Г. Фреге та Ф. Рамсей.

¹⁶ Себто висловлювань загального характеру, у яких відображено той чи інший закон науки.

¹⁷ Тобто висловлювань, що мають форму “Якби..., то...” або ж “Якби не..., то...”. Тут треба бути уважним і не ототожнювати умовні контрфактичні висловлювання із імплікативними висловлюваннями, для яких ми встановлюємо форму “Якщо..., то...”.

як закони. Отже, першочергове підсумування встановлює взаємопов'язаність істиннісних значень фактуалів та контрфактуалів, що є номологічними за своїм характером¹⁸.

Для порівняння погляньмо на так звані “випадкові” висловлювання. Маємо фактуал:

“Більшість великих європейських держав були колоніальними”

контрфактуал: *“Якби ця країна була європейською, то великою була б ймовірність, що вона була б і колоніальною”*.

Як бачимо, істинний фактуал із необхідністю не передбачає істинність контрфактуалу, що можна пояснити саме випадковим (не необхідним) характером фактуалу. Натомість, можемо констатувати неможливість екстенціонального потрактовування контрфактичних висловлювань, неправомірно мислимі як умовні висловлювання і ототожнювані із матеріальною імплікацією¹⁹.

Так, Н. Гудмен та Р. Чішолм [11] намагалися встановити вивідність консеквента із антецедента контрфактуалів, для чого необхідно були віднайти такі релевантні умови (R), які б при додаванні до антецедента (A) уможливлювали б вивідність консеквента (B):

$$(RA) \vdash B$$

Логічно, що в такому випадку із антецедента (A) контрфактично вивідним було б (B) і контрфактично невивідним ($\neg B$). Проблема полягає в тому, чи можливо за умови потенційної нескінченності релевантних умов (R) віднайти саме ті, за яких (B) було б контрфактично вивідним, а ($\neg B$) – контрфактично невивідним. На думку Н. Гудмена, підсилює релевантні умови (R) додавання до них законів природи, які узагальнюють контрфактичні висловлювання.

Однак, постає потреба чітко відмежовувати висловлювання, що виражають закони природи та висловлювання, які позірно мають номологічний, а насправді – випадковий характер. Б. Рассел, начебто, і наблизився до розв'язку цієї проблеми, запропонувавши формальну фіксацію закону у вигляді:

$$\forall x(A_x \vdash B_x),$$

для якої рівносильними (формально) будуть висловлювання:

- а) “Усі метали є електропровідними” (в прочитанні формального запису – “для усіх (x), якщо (x) є металом (A), то із необхідністю (x) є електропровідним (B) – є необхідно істинним висловлюванням, що виражає закон;

¹⁸ Хоча, як це буде доведено в подальшому, такий висновок є передчасним.

¹⁹ Оскільки умова контрфактуалу є хибним висловлюванням, то у разі його ототожнення з матеріальною імплікацією усі б вони (контрфактуали) були б істинними. Також передбачався б каузальний зв'язок між умовою та наслідком у такому висловлюванні. Хибність такого ототожнення, зважаючи на представлені вище контраргументи, можна довести прикладом “Якби каву виготовляли б із смородини, то людина б жила вічно”.

б) “Усі мої друзі мають науковий ступінь” (для усіх (x) , якщо (x) є моїм другом (A) , то із необхідністю (x) має науковий ступінь (B) – є хибним (або випадково істинним) висловлюванням.

А відтак, для (б) можливою є ситуація, яка засвідчує недієвість формального, на відміну від змістовного, характеру визначення умовного контрфактичного висловлювання:

$$[(\forall x(A_x, B_x)) \rightarrow ((A_x \vdash B_x) \wedge (A_x \vdash \neg B_x))].$$

Як зауважує Н. Решер, людина оперує певною системою істинних (на її переконання) висловлювань. Але досвідно можливе таке твердження (гіпотеза), яке буде суперечити певним принципам (твердженням) у межах цієї системи, що і заaktuалізує формулювання контрфактуалу. Постає питання: якби новоявлене твердження (гіпотеза) було б істинним, то які б твердження із системи мали б бути прийняті, а які – відкинуті? Американський філософ пропонує послуговуватись “принципом відкидання та прийняття”²⁰, який, варто зазначити, застосовуваний не до всіх контрфактуалів, а лише до так званих “спекулятивних” контрфактичних висловлювань, двозначних за своєю суттю та для яких відсутні загальні принципи, що відрізняє їх від номологічних контрфактичних висловлювань.

Як видається, встановлення істиннісного значення контрфактичного висловлювання не підпадає під принцип контекстності, сформульований Г. Фреге і згідно з яким істинність такого висловлювання мала б визначатися істиннісним значенням умови (антецеденту) та наслідку (консеквенту) контрфактуалу. Мало того, зв’язок умови та наслідку у контрфактичних висловлюваннях набирає надто широкого резонансу, залежно від описуваної висловлюванням події і тим самим не завжди демонструє очевидність зв’язку між антецедентом та консеквентом.

На думку Н. Гудмена, для обґрунтування істинності контрфактуалу необхідна дещо інша процедура, а саме: насамперед, має бути певна сукупність істинних необхідних, загального типу висловлювань (T) , що виражають певний закон, себто є номологічними²¹. В межах цієї сукупності може бути чітко виокремлена умова-антецедент (A) потенційного контрфактуалу $(A \mapsto B)$. Сам же контрфактуал логічно вивідний саме із (T) та (A) . Відтак, маємо доведення: $T, A \vdash B$

Отже, що ми маємо? Умовні контрфактичні висловлювання можна поділити на такі типи [8]:

²⁰ Відповідно до цього принципу, ми приймаємо той чи інший контрфактуал тоді і тільки тоді, коли це не виражає потребу відкинути той чи інший закон (у цьому випадку вживання контрфактуалу є неприйнятним і він відкидається).

²¹ Така процедура виводить за межі істинних контрфактуалів значну кількість неномологічних висловлювань, але які, тим не менше, широко уживані, прикладом у повсякденному дискурсі і описують певну фактичність. Наприклад, “якби комунальні служби мали належне фінансування, багатьох би проблем міста можна було б уникнути”. Встановлення істиннісного значення такого типу неномологічних, але контрфактичних, висловлювань не є можливим поза реального врахування, реального знання реального стану справ.

- 1) невизначені двозначні контрфактуали;
- 2) контрфактуали про ідеальні об'єкти логіки та математики;
- 3) “реальні” контрфактуали з емпіричним змістом;
- 4) контрфактуали про події минулого.

Щодо першого типу: прикладом, маємо гіпотезу “Дж. Верді та Г. Берліоз були співвітчизниками”. Формулюємо щодо неї контрфактуали:

- i. “Якби Дж. Верді та Г. Берліоз були співвітчизниками, то обидва були б італійцями”;
- ii. “Якби Дж. Верді та Г. Берліоз були співвітчизниками, то обидва були б французами”.

Натомість, не відомо, який із запропонованих контрфактуалів маємо обрати, бо антецеденти “і Дж. Верді і Г. Берліоз є італійцями” та “і Дж. Верді і Г. Берліоз є французами” є невизначеними щодо гіпостазування. Тому в цьому випадку і спрацьовує “принцип відкидання та прийняття” Н. Решера, про який уже йшла мова.

Щодо контрфактуалів про ідеальні об'єкти логіки та математики, то слід наголосити, що питання щодо їх істиннісного значення зазвичай має розглядатися лише в контексті відповідної теоретичної системи. Справа в тім, що контрфактуали на позір є зідеалізованими теоретичними об'єктами в межах відповідної теорії, істинність яких, власне, встановлюється не кореспонденцією їх до фактичності (поскільки вони засвідчують неіснування фактичності), а когерентизмом у межах самої теорії.

“Реальні” контрфактуали з емпіричним змістом є істинними лише у випадку фіксації ними причиново-наслідкових зв'язків двох і більше подій і які через це набувають номологічного статусу, себто закону. Про неоднозначний характер висловлювань такого типу та прецеденти відношень номологічних та випадкових висловлювань, які можуть бути підставовими для контрфактичного висновування досить чітко висловився К. Гемпель [2, с. 16–32]. Зокрема, філософ зазначав, що основною функцією загального закону (принаймні, в природничих науках) є пояснювально-передбачувальна функція [2, с. 17]. Хоча це властиве й історії як емпіричній науці [2, с. 22], істинність якої залежна від підтверджуваності та відповідності загальному закону. Тому не випадковим видається виокремлення умовних контрфактичних висловлювань щодо історичних подій²², статус яких є не зовсім визначеним, принаймні, у площині їх критеріїв науковості [6, с. 136], а відтак, і істинності, які використовувані як риторичні фігури [8, с. 95].

Висновки. Таким чином, проблема умовних контрфактичних висловлювань – це проблема визначення умов їх істинності та хибності. Специфічним для таких висловлювань є те, що їх не можна

---

²² Детальніше дивись 1) Нехамкин В. А. Проблема поливариантности исторического процесса : генезис, пути решения. – М., 2002; 2) Нехамкин В. А. Контрфактические исследования в историческом познании : генезис, методология. – М., 2006; 3) Нехамкин В. А. Становление контрфактической истории : философско-методологический аспект. – М., 2010.

кореспондентувати до фактичності, радше, маємо виявити підставові для висновування досяжні альтернативи. Зважаючи на те, в контексті якої схематики (актуалізм, посибілізм чи модальний реалізм)²³ ми розв'язуємо цю проблему, можна засвідчити антиреалістський характер істинності умовних контрфактичних висловлювань.

Література

1. Армстронг Д. Универсалии. Самоуверенное введение / Д. Армстронг. – М. : Канон+, РООИ “Реабилитация”, 2011. – 240 с.
2. Гемпель К. Г. Логика объяснения. – М. : Дом интеллектуальной книги, Русское феноменологическое общество, 1998. – 240 с.
3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант // Кант И. Соч. : в 8 т. – Т. 3. – М. : Чоро, 1994. – 741 с.
4. Майнонг А. О теории предметов / А. Майнонг // Эпистемология & философия науки. – 2011. – Т. XXVII. – № 1. – С. 202–229.
5. Нехамкин В. А. Контрфактические исследования в историческом познании: генезис, методология / В. Нехамкин. – М. : Изд-во МАКС-Пресс, 2006. – 176 с.
6. Нехамкин В. А. Контрфактические исторические исследования в системе научного познания / В. Нехамкин. – Общественные науки и современность. – 2007. – № 5. – С. 131–140.
7. Нехамкин В. А. Проблема поливариантности исторического процесса : генезис, пути решения / В. Нехамкин. – М. : Изд-во МАКС-Пресс, 2002. – 104 с.
8. Никифоров А. Условные контрфактические высказывания / А. Никифоров // Логос. – №2 (70). – 2009. – С. 84–95.
9. Adams R. Actualism and thisness / Adams R. // Synthese. – 1981. – № 49. – P. 3–41.
10. Adams R. Theories of actuality / R. Adams // Nous. – 1974. – № 8. – P. 211–221.
11. Chisholm R. The contrary-to-fact conditional / R. Chisholm // Mind. – 1946. – Vol. 50. – № 220. – P. 289–307.
12. Goodman N. The Problem of Counterfactual Conditionals / N. Goodman. – The Journal of Philosophy. – 1947. – Vol. XLIV. – № 5. – P. 113–128.
13. Lewis D. Anselm and actuality / D. Lewis. – Nous. – 1970. – P. 175–188.
14. Lewis D. Counterfactuals / D. Lewis. – Oxford : Basil Blackwell, 1973. – 150 p.
15. Linsky B., Zalta E. Is Lewis a Meinongian? // Australasian journal of philosophy. – 1991. – № 69/4. – P. 438–453.
16. McDaniel K. Modal realisms / K. McDaniel // Philosophical perspectives. – 2006. – Vol. 20. Metaphysics. – P. 303–331.
17. van Inwagen P. Two concepts of possible worlds / P. van Inwagen // Midwest studies in philosophy. – 2008. – Volume 11. – P. 185–213.

Отримано 10.04.2015

Summary

Lebid Andryi. The problem of counterfactuals truth in the context of modal realism and semantic of “possible worlds”.

The article is devoted to considering the problem of “possible worlds” in modal realism. It is argued that the main argument for the ontology of “possible worlds” is that we are committed to the existence of those entities which figure in the account of truth in counterfactuals theory.

Keywords: modal realism, possible world, counterfactuals, truth.

---

²³ “Абстракціонізм” та “конкретизм”, за термінологією П. ван Інвагена.